

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Shaxzoda Rustamova

Farg'ona viloyati

pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Telefon: +998- 90-562-0655, e-mail:

shrustamova75@mail.ru

NOTO'LIQ OILA FARZANDLARIDA OILAVIY ROLLAR TO'G'RISIDAGI TASAVVURLARNI TO'G'RI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada oila va oilaviy munosabatlar, er-xotin munosabatlarining farzandlar psixikasiga ta'siri haqida bayon etilgan. Shu bilan birga, bolalarning o'smirlik yoshlaridagi xususiyatlariga oilaviy nizolarning ta'siri to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Oila, noto'liq oila, farzand tarbiyasi, murosa, kelishmovchilik, moyillik, yetishmovchilik, agressivlik, qo'rslik, nazoratdan chetda qolish, boshqarish uslublari.

Аннотация. В статье описывается семья и внутрисемейные взаимоотношения, влияние взаимоотношений супружеской пары на психику детей. В то же время была высказана мысль о влиянии семейных конфликтов на особенности детей в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Семья, дисфункциональная семья, воспитание детей, компромисс, разлад, предрасположенность, неполноценность, агрессивность, страх, неконтролируемость, стили управления.

Annotation. The article describes family and family relationships, the impact of a couple's relationship on the psyche of children. At the same time, it was thought about the influence of family conflicts on the characteristics of children in adolescence.

Key words: Family, dysfunctional family, child rearing, compromise, discord, predisposition, deficiency, aggressiveness, fear, out of control, management styles.

Kirish. Er va xotin munosabatlari, baxtli, totuv hayot kechirish yo‘llari, qanday qilsa oiladagi kelishmovchiliklar va ixtiloflarga barham berish mumkinligi haqida kitob yozmagan, nasihat qilmagan odam qolmagan hisob. Shunday bo‘lsa-da, bu masala hamisha dolzarbligi, muhimligicha qolib kelyapti¹.

Oila azal-azaldan insonning his-tuyg‘ulari, aql-idroki, ma’naviyati, qo‘yingki, butun borlig‘i kamol topadigan tarbiya maskani bo‘lib kelgan. Avvalo, insonni shaxs sifatida kamolga yetkazadigan jamiyatda ijtimoiy muassasalarning birortasi ham oiladek beqiyos o‘rin tutolmaydi. Ota-bobolarimizning qadimdan oilani ma’naviyat qo‘rg‘oni, atab kelganlari bejizga emas².

Insonning dunyoqarashi, fe‘l-atvori va jamiyatda yashab, o‘z munosib o‘rnini egallashi haqidagi bilimlari oilada shakllanadi. Oilada u shaxslararo munosabatlar andozalarini oladi va xatti-harakatlarining to‘g‘ri, yo noto‘g‘ri, yaxshi, yo yomon, gunoh va savob kabi turlarga ajratadi. Inson bir umr mana shu – bolaligida o‘rgangan qarashlari asosida yashaydi, o‘z navbatida bu tushunchalarini o‘z farzandlariga uzatadi. Oila haqida qanchalik keng ijobiy tasavvurga ega bo‘lsa, inson shunchalik farovon oilada yashaydi. Shuning uchun ham yoshlar oilaga munosib ravishda tayyor bo‘lganlarida oila qurishlari lozim. Yosh oilada muammolar va nizolarning bo‘lmasligi, eng avvalo, yoshlarni oilaviy hayotga qanchalik psixologik jihatdan tayyorligiga bog‘liqdir³.

Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bundan besh yil avvalroq dunyo bo‘yicha qurilayotgan har 1000 ta oilaning 600 tasi ajrashishga mahkum, 35 tasi bir tom ostida yashasa-da, bir-birining hayotidan bexabar, e’tiborsiz va hatto bir-birini ko‘rarga ko‘zi yo‘q edi⁴. Bu ham bo‘lsa, yuqorida aytganimizdek, yoshlarning oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyor emasliklari bilan bog‘liq.

Xo‘sh, bugun bu masala qay darajada?

Asosiy qism. Dunyo mamlakatlarida kuzatilishicha, noto‘liq oilalarda tug‘ilayotgan hamda otasiz voyaga yetayotgan farzandlarning soni yil sayin o‘sib bormoqda. Rossiyadagi bolalarning 30 foizi to‘liq bo‘lmagan oilada tug‘ilgan. Boshqa mamlakatlar statistikasi Rossiyadan unchalik farq qilmaydi: AQSHda – 33 foiz, Islandiyada – 64 foiz (bu Yevropadagi eng yuqori ko‘rsatkich), SHvetsiyada – 54 foiz,

¹ Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. “Hilol-nashr”. Toshkent. 2022.

² SHayx Abdulaziz Mansur. Baxtli oila (Islomda oila va nikoh masalari). “Imom Buxoro xalqaro markazi” nashriyoti. Samarqand – 2020.

³ Manba: Hayot kitobi. Yosh oilalar uchun entsiklopedik qo‘llanma. T. “SHarq”. 2011 yil. 80-b.

⁴ Xalilova Shaxnoza (Shahrizoda). Oila nomli davlat sirlari. “Yangi asr avlodi”. 2018 yil. 8-b.

Buyuk Britaniyada – 38 foiz, Finlyandiyada – 37 foiz bolalar noto‘liq oilalarda ulg‘ayishayapdi⁵.

Vatanimiz O‘zbekistonda ham turli sabablarga ko‘ra, ijtimoiy-psixologik muammolarni boshidan kechirayotgan oilalar soni ortib bormoqda. Ularning aksariyati nikohlarni bekor qilish hisobiga ko‘paymoqda. Xususan, 2001-yilda 15 600 nikoh bekor qilingani qayd etilgan bo‘lsa, 2005-yilda bu ko‘rsatkich 16 392, 2007-yil 18 201, 2013-yil 24 025, 2016-yil 29 340, 2018-yil 32 326 tani tashkil qildi. 2020-yilda esa nikohi bekor qilinganlar soni nisbatan kamayib, 28 233 tani tashkil qildi.

Har yili O‘zbekistonda o‘rtacha 275-310 ming atrofida yangi oilalar paydo bo‘ladi va har yili o‘rtacha 28-32 ming atrofida turli sabablarga ko‘ra, nikohlarning barbod bo‘lishi kuzatiladi. Bundan tashqari, oilada ota yoki onaning o‘limi, hatto har ikkalasining oila a‘zosi safida farzandlari bilan birga bo‘lmasligi shu oilaga «noto‘liq oila» maqomini beradi⁶.

Noto‘liq oila – ba‘zan turmush o‘rtog‘idan birining o‘limi tufayli judolikka mahkum etilganlar oilasi⁷. Yoki ota-onasidan biri, yo umuman farzandi bo‘lmagan oilani psixologiyada noto‘liq oila, deb ta‘riflash mumkin.

Ajrashgan yoxud biridan judo bo‘lgan oiladagi farzandlar taqdiri ham alohida dolzarb masala. O‘zbek oilalarida ajrashish yuz berganda nafaqat farzand, balki er-xotin, ularning ota-onasi va yaqinlari ham psixologik og‘ir vaziyatga tushib qoladilar. Bu o‘zbek mentalitetining og‘riqli bir nuqtasi hisoblanadi. Ko‘pincha oilalar buzilganda bolalar onada qoladi. Bunga sabab, onasi farzandini barcha talablarini, inijliklarini yaxshi bilishi, ko‘p vaqtini asosan farzandi bilan o‘tkazganidadir. Ammo bu ota endi otalik vazifasidan ozod degani emas. O‘zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining 96-moddasida, “Ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta‘minot berishi shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta‘minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota(ona)dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug‘iga asosan aliment undiriladi”, deyilgan.

Shu bilan birga, noto‘liq oilalarning ko‘payishi, yolg‘iz onaning tarbiyasida voyaga yetayotgan qizlarda oiladagi shaxslararo munosabatlarning, to‘liq va noto‘liq oila farzandlarida ijtimoiy rollarning noto‘g‘ri shakllanishi, erkak obrazisiz oilalar farzandlarining xulqiy og‘ishlari paydo bo‘lishi, otasiz katta bo‘layotgan qizlarda tengdoshlari bilan munosabatlarida ham keskin xususiyatlar paydo bo‘lishi ham xavotirli, albatta.

Inson butun umri davomida boshqalar bilan muloqotda yashaydi. Birinchi kunlardan boshlab, ayniqsa, qiz farzandlar otasini instinktiv ravishda ideal sifatda

⁵ <https://materinstvo.ru/art/2074>

⁶ <https://bugun.uz/2021/06/23/ekspert-minbari-bevalar-krinmas-ayollar-krinmas-muammolar/>

⁷ Karimova Vasila Mamanosirovna, G‘ayibova Nargiza Anorbaevna. Oila psixologiyasi. Toshkent. “Ilm-ziyo-zakovat”. 2022 yil.

qabul qiladi va u bilan muloqot qilishni boshlaydi. Bola o‘shining har bir davrida ota-onalar o‘rtasida ma’lum turdagi munosabatlar rivojlanadi. Chaqaloq ota-onasiga qaram bo‘lib tug‘iladi, lekin har yili yetuklik sari qadam qo‘yadi va asta-sekin mustaqillasha boradi. Har safar bolalar ham, ota-onalar ham munosabatlarini yangicha baholaydilar. Bola rivojlanishining o‘smirlik davrida ota-onalar bilan munosabatlar masalasi eng dolzarb hisoblanadi, chunki bu davrda keksa avlod vakillari bilan muloqot paydo bo‘lgan balog‘at tuyg‘usi ta’sirida shakllana boshlaydi. O‘smir o‘zining noyob mohiyatini, o‘z “men”ini faol izlashni boshlaydi. U o‘zini shaxs sifatida topishga intiladi va uning ulg‘ayish bosqichida bola eng ko‘p mustaqillikka intiladi, bu esa o‘z navbatida kattalar bilan munosabatlarning yangi shakllarini keltirib chiqaradi. Odatda, yildan-yilga unga ta’sir o‘tkazganlarning barchasidan, birinchi navbatda ota-onasi va yaqinlaridan begonalashish zarurati paydo bo‘ladi. Oilaga nisbatan begonalashuv tashqi tomondan negativizm – begonalashuv qaratilganlarning har qanday takliflari, mulohazalari, his-tuyg‘ulariga qarshi turish istagida namoyon bo‘ladi. O‘smir kattalar tomonidan ilgari bajarilgan talablarga qarshilik ko‘rsatishni, o‘z tushunchalarida voyaga yetganida aniqlangan mustaqillikka bo‘lgan huquqlarini faolroq himoya qilishni boshlaydi. Ular o‘z huquqlarining haqiqiy yoki aniq buzilishiga og‘riqli munosabatda bo‘lib, kattalarning o‘zlariga nisbatan da’volarini cheklashga harakat qilishadi. U kattalarning huquqlarini cheklaydi, lekin o‘zinikini kengaytiradi hamda uning shaxsiyati va insoniy qadr-qimmatini hurmat qilishni talab qiladi, ishonch va avtonomiya berishlarini, ya’ni kattalar bilan ma’lum bir tenglikka erishishni, ular buni tan olishlarini istaydi va shu holatda harakat qiladi. O‘smirning noroziligi va itoatsizligining turli shakllari kattalar bilan bo‘lgan munosabatlarning oldingi turini kattalar muloqotiga xos bo‘lgan yangisiga o‘zgartirish vositasidir. O‘smirda o‘zining voyaga yetganlik tuyg‘usining paydo bo‘lishi va uni boshqalar tomonidan tan olish zarurati kattalar va o‘smirlarning bir-biriga bo‘lgan munosabatlaridagi huquqlarining mutlaqo yangi muammosini keltirib chiqaradi. Kattalar o‘smirlarga kichik bolalar kabi munosabatda bo‘lgan hollarda, ular turli shakllarda norozilik bildiradilar, ilgari o‘rnatilgan munosabatlarni o‘zgartirish uchun itoatsizlik ko‘rsatadilar. Kattalar asta-sekin, o‘smirlarning da’volari ta’siri ostida, ular bilan o‘zaro munosabatlarning yangi shakllariga o‘tishga majbur bo‘lishadi. Bu jarayon har doim ham og‘riqsiz emas, chunki ko‘plab omillar o‘smirlarni kattalar tomonidan ularga bo‘ysunuvchi va ularga qaram sifatida qabul qilishiga ta’sir qiladi. Ular orasida iqtisodiy omilni (o‘smir moddiy jihatdan ota-onasiga, ayniqsa, o‘zbek oilalarida otaga qaram) va ijtimoiy (o‘smir o‘quvchi ijtimoiy mavqeini saqlab qoladi) omilni ajratib ko‘rsatish kerak. Natijada, o‘smirlar va kattalar o‘rtasida nizolar paydo bo‘lishi mumkin. Munosabatlarning yangi turiga o‘tishning muvaffaqiyatli shakli, qachonki agar kattalarning o‘zi tashabbus ko‘rsatsa yoki o‘smirning talablarini inobatga olsa, unga

bo'lgan munosabatini qayta tashkil qilsa, paydo bo'lishi mumkin. Buning sharti shundaki, kattalar o'smiringa boladek munosabatda bo'lmaydi. Biroq, bir qator muhim jihatlarda eski munosabatni saqlab qolishga yordam beradi, xususan:

1) o'smirning ijtimoiy pozitsiyasining o'zgarmasligi: u avval shunday bo'lgan va shunday bo'lib qoladi;

2) o'qituvchilar bilan birga tarbiyachi vazifasini bajaradigan ota-onasiga to'liq moddiy qaramlik;

3) kattalarning bolani boshqarish odati;

4) o'smirning, ayniqsa boshida, tashqi ko'rinishi va xulq-atvoridagi bolalarcha xususiyatlarning saqlanib qolishi, uning mustaqil harakat qilish qobiliyatining yo'qligi. Bularning barchasi kattalarga o'smir bilan ko'proq munosabatda bo'lishga imkon beradi.

O'smir qiz bo'ysunishi shart bo'lgan bola sifatida o'z huquqlari va mustaqilligini kengaytirishning foydasizligi va maqsadga muvofiq emasligini oqalaydi. Biroq, kattalarning bunday munosabati nafaqat o'smirning intilishlariga, balki bu yoshdagi bolalarni bolalikdan kattalikka o'tish sifatida tarbiyalash vazifasiga ham zid keladi. O'smirning ijtimoiy yetukligini rivojlantirish kelajakdagi hayotga tayyorgarlik ko'rish uchun ijtimoiy zarurdir. Bu jarayon murakkab, vaqt talab etadi va agar o'smir kattalar uchun mavjud bo'lgan normalar va talablar tizimida yashashni boshlasa, bu mumkin bo'ladi, bu mustaqillikning zaruriy va majburiy ortishi, burch va huquqlarning kengayishi bilan bog'liq. Faqat shunday sharoitlarda o'smir harakat qilishni, fikrlashni, turli vazifalarni bajarishni, odamlar bilan kattalarcha muloqot qilishni o'rganishi mumkin. Shuning uchun ham o'smirni tarbiyalash vazifasi kattalar bilan eski munosabatlar turini yangisiga o'zgartirishni talab qiladi. Kattalarga nisbatan ko'rsatilgan tashqi qarama-qarshilikka qaramasdan, o'smir qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadi, ya'ni ayniqsa, voyaga yetgan odam do'st sifatida harakat qilishini istaydi. Bunday holda, kattalar o'smirning yangi, paydo bo'ladigan o'zaro ta'sirlar tizimida o'z o'rnini izlashni sezilarli darajada osonlashtirishi, uning qobiliyatlari va imkoniyatlarini baholashga yordam berishi va o'zini yaxshiroq bilishi mumkin. Birgalikdagi mashg'ulotlar, umumiy o'yin-kulgi o'smiringa u bilan hamkorlik qilayotgan kattalarni yangicha bilishga yordam beradi. Natijada, o'smirni hayotda qo'llab-quvvatlaydigan chuqurroq hissiy va ma'naviy aloqalar yaratiladi. Ko'rinishidan, hamma narsa aniq, o'smirlik – bu bola va uning ota-onasi hayotidagi, ta'bir joiz bo'lsa, eng qiyin davr; bu bosqichda ota-onalar o'z o'smirlari bilan aloqa o'rnatish va saqlab qolish yo'llarini topishlari kerak; munosabatlarning eng muvaffaqiyatli turi “mening o'smirim – mening do'stim, ota-onam – mening do'stlarim”. Ammo bunday xususiyat ota-onalar farzandlarini birgalikda tarbiyalashdan manfaatdor bo'lgan oddiy faravon oilalarga tegishli bo'lishi mumkin.

Noto'liq oilalarda, otasidan bevaqt ayrilgan, turli ob'ektiv va sub'ektiv sabablar bilan yolg'iz ona qo'lida tarbiya olayotgan farzandlar kamolotida esa ular nafaqat moddiy ta'minlanish, balki oilada qulay psixologik muhit yaratilishiga muhtojdirlar. Ijtimoiy og'ish bo'lgan oilalarda vaziyat qiyinroq. Bularga to'liq bo'lmagan oilalar, asrab oluvchi ota-onalari bo'lgan oilalar, ota-onalar bolalarini ichadigan yoki haqorat qiladigan oilalar, ota-onalari ajrashgan oilalar kiradi. Bunday oilaviy sharoitlarda voyaga yetayotgan o'smir qiz va ota o'rtasidagi munosabatlarni yanada kuchaytiradi. Bola salbiy ta'sirga eng ko'p moyil bo'lgan davrda oiladagi noqulay muhit o'smirda psixologik muammolar ehtimolining oshishiga olib keladi. Oilada ota yoki onaning yo'qligi bolada o'ziga ishonchsizlik, yolg'izlik hissi va ruhiy tushkunlik ko'rinishini keltirib chiqaradi. Ota-onalar ajrashgan yoki spirtli ichimliklarni iste'mol qilgan holatlarda, ular o'smirda ota-onalariga nisbatan hurmatsizlik, umidsizlik, norozilikni keltirib chiqarishi mumkin, chunki oiladagi keksalar barbod bo'layotgan oilani qutqara olmaydilar yoki spirtli ichimliklarning keyingi dozasiga qarshi tura olmaydilar. Bularning barchasi achinarli natijalarga olib keladi. Bunday oilalardan chiqqan o'smir (yigit yoki qiz)ning tengdoshlari orasida o'zini namoyon qilishi qiyinroq. Bunday oilalarda o'smir tarbiyasi nafaqat o'smirning o'ziga, balki butun jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki qiyin o'smirlar soni ko'paya boshlaydi. Jinoyat, huqubuzarlik darajasi oshib, o'smirlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish holatlari ko'payadi.

Aynan mana shunday holatda nima qilsa bo'ladi? Bizni qiziqtirgan masala mohiyati ham mana shunda. Nafaqat ijtimoiy og'ish darajasidagi oilalarda, balki o'zaro kelishuv tarzida oilaviy hayotga nuqta qo'yilgan, farzandlar tarbiyasi ona ixtiyorida qolgan oilalarda voyaga yetayotgan o'smir qizlarda ota, erkak kishining o'rni va roli haqida tasavvurlarining shakllanishi masalasi o'ta dolzarbdir. Boisi, erkak kishining oilaviy hayotda o'rnini faqat eshitib katta bo'lgan qiz bola bilan to'liq oilaviy hayotda, erkaklari lider bo'lib yashayotgan oiladagi erkaklarni ko'rib tarbiya topayotgan va aytish joiz bo'lsa, tarbiya topgan qiz bolalarning bu obrazga nisbatan fikrlari va tushunchalari keskin farq qiladi. Fikrimizcha, bunday holatlarga shunchaki ko'z yummaslik, balki o'smirning hayotida faol ishtirok etish kerak. Ota farzandi bilan birga yashamasligi mumkin, lekin baribir onalar bilan birga doimo o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his qilishlari kerak. O'smirni doimo uni g'amxo'rliqi va iliqligi bilan o'rab olishlari kerak. Ular har doim bolasiga yordam berishga va qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lishlari kerak. Kattalar ijtimoiy hayot sharoitlarini yaxshilash, ichkilikbozlik, ajrashish, bolalarni suiiste'mol qilish, voyaga yetmaganlar jinoyati, o'z joniga qasd qilish kabi dahshatli hodisalarni bartaraf etish uchun kurashishi kerak. Haqiqiy o'smirlar kelajakni quradigan kelajak kattalari ekanligini unutmaslik zarur. Ana shundagina bu o'smirlarning qanday tarbiyalanganligi o'sha kelajakning muvaffaqiyatini belgilaydi. Ota va ona bolalarga turlicha mehr ko'rsatadi. Onaning

sevgisi ko‘pincha shartsiz: “Men seni yaxshi ko‘raman, chunki sen borsan”. Otaning, ayniqsa, o‘g‘liga bo‘lgan muhabbati, ba‘zan shartli: “Umidlarimni qondirsang, talablarimni bajarsang, seni sevaman”. Otaning ijtimoiy roli qiyin, chunki uning ravshanligi uning rivojlanishida ko‘plab tuzoqlarni yaratadi. G.S.Abramova ulardan ba‘zilarini ajratib ko‘rsatadi.

1. Kuchning to‘g‘riligi tuzog‘i yoki “buzilishdan voz kechish yo‘q” – kuch namoyishi bilan bog‘liq nizolarni kuch bilan hal qilish usullariga yo‘naltirilganlik.

2. Yosh tuzog‘i (“Men hali yoshman, sayrga chiqmoqchiman”, “U hali bola, onasi parvarish qilsin”).

3. Sovg‘a tuzog‘i (“Men unga xohlagan narsani sotib olaman”) – shaxsiy muloqotga e‘tibor bermaslik.

4. Jinsiy munosabatlarning ustunligi tuzog‘i – bu, hayot muammolarini hal qilishning erkakdan farqli boshqa usullarini rad etish.

5. Jinsiy aloqa ijtimoiy qiymatining tuzog‘i (“Hamma meni olib ketadi”, “Erkak hamma joyda kerak”) chuqur his-tuyg‘ularni rad etishga olib keladi.

6. Bolalar uchun rashkning tuzog‘i – xotinning bolalarga, qariyalarga va umuman boshqa odamlarga tegishli ekanligi bilan hisoblashni istamaslik.

Ideal variant – ona o‘zining xulq-atvorida sof ayollik fazilatlarini – muloyimlik, bag‘rikenglik, mehribonlik, hissiy qo‘llab-quvvatlash va hamdardlik qobiliyatini, ota esa – energiya, o‘ziga ishonch, kuch, aql, samaradorlik kabi xususiyatlarni namoyon etadi. Bunday oiladagi bolalar erkak va ayol xulq-atvori modellarini osongina o‘zlashtiradilar. Hayotning dastlabki besh yili o‘g‘il bolada erkaklik, qiz bolada esa ayollik xususiyatlarining rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘g‘il bolalar bitta ona tomonidan tarbiyalangan bo‘lsa, “ayol” fe‘l-atvorining rivojlanishini kuzatish mumkin, masalan, katta qaramlik, an‘anaviy ravishda qizlarga xos bo‘lgan o‘yin va faoliyatni afzal ko‘rish yoki aksincha, xarakterli “kompensator erkaklik”ning rivojlanishi. Ko‘pincha yosh huquqbuzarlarda kuzatiladigan qaram tabiatga ega bo‘lgan haddan tashqari “erkak” xatti-harakatlarning kombinatsiyasi bilan. Bolaligida otasini yo‘qotgan qizlar erkaklar bilan muloqot qilishda ishonchsizlikni ko‘rsatadilar, ularda “ayol” xulq-atvori modellari yo‘q.

R.Homentauskas, oilada bolalarni tarbiyalashda quyidagi fikrlarni hisobga olish kerak, deb hisoblaydi. Bola nafaqat ota-onalarning tarbiyaviy ta‘sirining mahsuli, balki u faol, oilani va undagi o‘zini tushunadi, o‘z xatti-harakatlarini, oilaga va o‘ziga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Ma‘lum darajada, bola o‘zini tarbiyalovchi hisoblanadi. Bolalar o‘zlarining cheklangan tajribasi, o‘ziga xos fikrlashlari tufayli kattalarnikidan farqli o‘laroq, atrofida sodir bo‘layotgan narsalarni idrok etadilar va baholaydilar. Ularning xulq-atvorini, his-tuyg‘ularini, kechinmalarini tushunish va dunyoga faqat ularning ko‘zlari bilan qarash orqali yordam berish mumkin. Bolalarga

nafaqat ota-onalarning qasddan ta'siri, balki ko'proq ota-onalarning xatti-harakatlarining barcha xususiyatlari, shu jumladan, kattalar ham, bola ham bilmagan holda ta'sir qiladi.

Ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda oilaviy tarbiyaning quyidagi usullari ajralib turadi – avtoritar, demokratik, liberal.

Avtoritar usul – ota-onalar o'z farzandlarining o'sib borayotgan mustaqilligini tan olish va rag'batlantirish, shuningdek, iliq munosabatlarni (ota-onalar muloqotga ochiq, ularning talablarini o'zgartirishga ruxsat berish) yuqori darajadagi nazoratini anglatadi. O'ziga ishongan, o'zini tuta oladigan, o'zini yuqori baholaydigan avtoritar uslub yuqori nazorat bilan ajralib turadi, ota-onalar o'z talablarining qat'iy bajarilishini kutishadi; munosabatlar sovuq, ajralgan. Bolalar yopiq, qo'rqqoq va g'amgin, oddiy va asabiy. Qizlar asosan passiv va qaram, o'g'il bolalar nazoratsiz va tajovuzkor.

Liberal usul – past nazorat va iliq munosabatlarni taklif qiladi. Ota-onalar bolaning xulq-atvorini juda kam yoki umuman tartibga solmaydilar. Ota-onalar bolalar bilan muloqot qilish uchun ochiq bo'lishiga qaramasdan, muloqotning dominant yo'nalishi boladan ota-onalarga, bolalarga ortiqcha erkinlik beriladi, ota-onalar hech qanday cheklovlar qo'ymaydi. Bolalar itoatsizlik va tajovuzkorlikka moyil. Ba'zi hollarda bolalar faol, qat'iyatli va ijodiy odamlarga aylanadi. Bir so'z bilan aytganda, bu usul – befarq usul hisoblanib, past nazorat va sovuq munosabat bilan kechadi. Ota-onalar bolalar uchun hech qanday cheklovlar qo'ymaydilar, ular bolalarga befarq, muloqot uchun yopiq. O'z muammolarining og'irligi tufayli bolalarni tarbiyalashga kuch qolmaydi. Agar befarqlik dushmanlik bilan birlashtirilgan bo'lsa, bolada buzg'unchi impulslar va deviant xatti-harakatlarga moyillik namoyon bo'ladi.

Demokratik usul – ota-onalar bolaga bola nimani xohlashini tanlash, tushunish va his qilish imkoniyatini berishga qaratilgan usul. Bolani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan, ota-onalar bolalariga ko'p e'tibor beradigan va bola ularning hayotida muhim o'rin egallashini tan olinadigan, shuningdek, ular o'z talablarini aniq tasvirlab, va'dalarini bajaradigan usul.

Bolaning psixologik jihatdan yaxshi ta'minlanganligi oiladagi bolaning psixologik farovonligini baholash mumkin bo'lgan psixologik mezonlari mavjud, ya'ni yaqinlari bilan muloqot qilishdan zavqlanishning aniq tajribasi, ota-onalar bilan muloqot qilishda erkinlik, avtonomiya hissi, o'ziga ishonch va o'zini o'zi ta'minlash, o'z kamchiliklarini ko'ra bilish va boshqalardan yordam so'rash qobiliyati, xato va shaxsiyatni ajrata olish qobiliyati mavjudligi.

Xulosa. Yuqorida ta'riflaganimizdek, o'smirlik inson hayotidagi eng qiyin o'tish davri hisoblanib, o'smirlarning kattalar muloqoti jarayoni murakkab kechadi, u bu davrda ota-onalar bilan aloqani yo'qotishi, samarasiz nizolarga kirishishi oson bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, ota-onalarning ortiqcha talabchanligi kelajakdagi

muammolarga sabab bo'lishi mumkin. O'smirlar, hatto ularning muloqot uslubi ota-onalar uchun nomaqbul bo'lsa ham, farzandlari bilan yaqindan suhbatlashishlari zarur. Biz, ota-onalar sifatida qabul qilinishi mumkin bo'lmagan narsalarga "asosli yo'q" deyish uchun kuch va mahoratga ega bo'lishimiz kerak. O'smirlar impulsiv qarorlar qabul qilishga moyil bo'lganliklari uchun ota-onalar bunga qat'iy to'siq qo'yishni bilishlari, shu bilan birga o'z qarorlarida muvozanat saqlay olishlari, o'smirlarning niyatlarini bemalol muhokama qilishga tayyor bo'lishlari kerak. Ta'lim siyosat kabi san'atdir. Yaxshi oilalarda o'smir bolalar bilan kattalarnikidek iliq, xotirjam va ishbilarmonlik bilan gaplashiladi. Ba'zan qat'iy qarorini yetkazishni bilish ota-onaning zaruriy sifatlaridan, chunki borishi shart bo'lmagan kechalarga ruxsat bermaslik, uy ishlarida o'z xohishi bilan ko'maklashishga o'rgatish uchun ham ota-onadan mahorat talab qilinadi. Shu bilan birga, suhbatlashishga, o'smir o'g'il-qizlarni tashvishga solayotgan muammolarini hal qilishda yordam berishga va ularni qo'llab-quvvatlashga intilish muhimdir. O'smirlar kattalardek ko'rinishni juda xohlashadi va ularga bolalar kabi munosabatda bo'lishdan qattiq norozi bo'ladilar. O'sib borayotgan bola uchun ota-onaning haddan tashqari tashvishi uning mustaqilligining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Qanchalik qiyin bo'lmasin, o'smiringa o'zini boshqarishni o'rgatish va uni tizimli tarzda oqilona nazorat qila olish kerak. Bu ota-onalardan katta mas'uliyat talab qiladi. Nazoratdan chetda qolgan o'smir hayotida kelajakda jiddiy muammolar yuzaga kelishi mumkin. Farzandlarini tengdoshlari va kattalarga nisbatan – muloyimlik, ehtiyotkorlik bilan muomalaga qilishga, turli hayotiy vaziyatlarda chidamlilikka o'rgatish oqil ota-onalarning xususiyatlaridandir. Bu xususiyatlar ota-ona tomonidan shaxsiy namuna tarzida singdiriladi, chunki bola ota-onaning aytganini emas, qilganini qaytaradi.

Shuning uchun ikki ayrim jinsdagi, ikki ayricha fe'l-atvorli shaxslar bo'lgani uchun, oila tinchligi, totuvligi va munosabatlar uyg'unligini ta'minlash uchun ikkovlari ham o'z "men"larini, shaxsiy manfaatlarini, xudbinliklarini bir chetga surib turishlari lozim. Oila saodatiga erishishlari uchun murosaga o'tishlari, er-xotinlik odoblariga qattiq rioya qilishlari zarur bo'ladi⁸.

⁸ Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. "Hilol-nashr". Toshkent. 2022.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. “Hilol-nashr”. Toshkent, 2022.
2. Shayx Abdulaziz Mansur. Baxtli oila (Islomda oila va nikoh masalari). “Imom Buxoro xalqaro markazi” nashriyoti. Samarqand , 2020.
3. Hayot kitobi. Yosh oilalar uchun ensiklopedik qo‘llanma. T.: “Sharq”, 2011, 80-b.
4. Karimova Vasila Mamanosirovna, G‘ayibova Nargiza Anorbaevna. Oila psixologiyasi. Toshkent. “Ilm-ziyo-zakovat”, 2022.
5. Xalilova Shaxnoza (Shahrizoda). Oila nomli davlat sirlari. “Yangi asr avlodi”, 2018.

Internet manbalar:

6. <https://materinstvo.ru/art/20742.ttps://bugun.uz/2021/06/23/ekspert-minbari-bevalar-krinmas-ayollar-krinmas-muammolar/>